

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВІДНОСИН В ЕПОХУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ В АСПЕКТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄС

Вадим ГАРАЩЕНКО

*аспірант відділу теорії держави і права,
напрям підготовки 081 Право,
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького
м. Київ, Україна
<https://orcid.org/0009-0004-8389-0869>*

Цифровізація сучасного суспільства впливає не лише на сферу комунікації, публічного управління та економічних відносин, а й на право як універсальний соціальний регулятор. У цих умовах змінюються не тільки форми реалізації правових норм, а й засади правового регулювання, що позначається на структурі правовідносин, способах юридичної ідентифікації особи, формах волевиявлення, характері юридичних фактів і співвідношенні приватноправових та публічно-правових начал у цифровому середовищі.

У цьому контексті адаптація правової системи України до права Європейського Союзу має розглядатися не як формальне запозичення окремих нормативних рішень, а як теоретико-методологічний процес переосмислення засад правового регулювання в умовах цифровізації. Сучасне право Європейського Союзу у цій сфері формує не лише нові підходи до регулювання даних, цифрових платформ і штучного інтелекту, а й нову парадигму правового регулювання, засновану на пріоритеті фундаментальних прав людини, функціональному підході до цифрових посередників, ризик-орієнтованості та вимозі правової визначеності. Відповідні засади закріплено, зокрема, у Загальному регламенті про захист даних (GDPR), а також в актах Європейського Союзу, що регулюють цифрові послуги та використання штучного інтелекту¹.

Особливої актуальності ця проблематика набуває для України в умовах євроінтеграції. За оцінкою Європейської Комісії, у межах розділу 10 «Цифрова трансформація та медіа» Україна демонструє рівень підготовки, проміжний між помірним і добрим. Водночас Комісія

¹ European Parliament and Council of the European Union. (2016). Regulation (EU) 2016/679 of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). Official Journal of the European Union. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng>

наголошує на необхідності подальшого зближення національної правової системи з правом Європейського Союзу у сфері цифрових послуг, забезпечення взаємосумісності інформаційних систем, електронної ідентифікації та захисту персональних даних відповідно до вимог Загального регламенту про захист даних (GDPR)².

У цьому контексті теоретико-методологічного осмислення потребують як трансформація правовідносин в епоху цифровізації, так і основні напрями адаптації правової системи України до права Європейського Союзу як загальнотеоретичної проблеми.

У межах загальної теорії права цифровізацію доцільно розглядати як комплексний соціально-правовий феномен, що впливає на всі елементи механізму правового регулювання. Її дія не зводиться до сфери застосування інформаційних технологій, а виявляється у зміні способів виникнення, реалізації, охорони та захисту прав і обов'язків. Саме тому цифровізація має розглядатися не як зовнішній щодо права технічний процес, а як внутрішній чинник трансформації правової системи.

Найбільш виразно вплив цифровізації простежується через трансформацію правовідносин як однієї з базових категорій теорії права. У класичному розумінні правовідносини є врегульованими нормами права суспільними відносинами, учасники яких пов'язані взаємними суб'єктивними правами та юридичними обов'язками. Проте в умовах цифровізації ця конструкція істотно ускладнюється. Насамперед змінюється суб'єктний склад правовідносин. Поряд із фізичними та юридичними особами дедалі більшого значення набувають цифрові платформи, оператори інформаційних систем, постачальники електронних послуг, адміністратори реєстрів і провайдери електронної ідентифікації, які, навіть не будучи самостійними суб'єктами права у традиційному розумінні, фактично впливають на межі реалізації прав інших осіб.

Водночас трансформується і об'єкт правовідносин, яким усе частіше виступають дані, цифровий контент, електронні записи, цифрова ідентичність, результати автоматизованої обробки інформації та інші нематеріальні об'єкти, що мають динамічний і нерідко транскордонний характер. Не менш істотних змін зазнає і природа юридичних фактів, оскільки підставами виникнення, зміни чи припинення правовідносин дедалі частіше стають електронні повідомлення, цифрові транзакції, дії в інформаційних системах, записи в електронних реєстрах, алгоритмічні рішення та цифрові сліди.

² European Commission. (2024). Commission staff working document: Ukraine 2024 report. Accompanying the document Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: 2024 Communication on EU enlargement policy (SWD(2024) 699 final). EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52024SC0699>.

Отже, цифровізація зумовлює не лише оновлення окремих правових інститутів, а й глибшу модифікацію самої конструкції правовідносин, що потребує її осмислення в межах теорії держави і права.

У контексті євроінтеграції право Європейського Союзу у сфері цифровізації постає для України не лише як нормативний орієнтир у процесі правового зближення, а й як методологічне підґрунтя оновлення національної правової системи. Його особливість полягає в тому, що воно формує нову модель правового регулювання, засновану на поєднанні захисту фундаментальних прав, функціонального підходу до оцінки ролі учасників цифрових правовідносин, ризик-орієнтованості та сприйняття цифрового середовища як простору довіри й підвищеної юридичної відповідальності.

Так, Загальний регламент про захист даних (*General Data Protection Regulation, GDPR*) закріплює підхід, за яким захист персональних даних розглядається не як суто технічна вимога до інформаційного обігу, а як форма реалізації фундаментальних прав особи. Це має принципове значення для загальної теорії права, оскільки зміщує центр правового регулювання від інтересів суб'єктів, які здійснюють обробку даних, до правового статусу особи як носія інформаційної автономії, гідності та правомірних очікувань у цифровому середовищі³.

Своєю чергою, Акт про цифрові послуги (*Digital Services Act, DSA*) засвідчує відхід від уявлення про цифрову платформу як нейтрального технічного посередника, натомість розглядаючи її як суб'єкта, діяльність якого безпосередньо впливає на реалізацію прав, доступ до інформації, формування публічної комунікації та забезпечення прав користувачів. Ще виразніше ці підходи простежуються у регулюванні штучного інтелекту, де право Європейського Союзу ґрунтується на ризик-орієнтованій моделі оцінки цифрових систем, за якою визначальним є не лише їх технічний характер, а насамперед рівень потенційного впливу на особу, суспільство і правопорядок. У сукупності це формує методологічне підґрунтя адаптації правової системи України, орієнтоване на людиноцентризм, пріоритет фундаментальних прав, пропорційність, підзвітність цифрових посередників, безпековий вимір цифрового середовища та функціональне розуміння суб'єктів і об'єктів цифрових правовідносин⁴.

³ European Parliament and Council of the European Union. (2016). Regulation (EU) 2016/679 of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). Official Journal of the European Union. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng>

⁴ European Parliament and Council of the European Union. (2022). Regulation (EU) 2022/2065 of 19 October 2022 on a Single Market for Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). Official Journal of the European Union. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj/eng>

Отже, право Європейського Союзу у сфері цифровізації відображає перехід від формального підходу до цифрового посередництва до функціонального аналізу ролі відповідних суб'єктів у цифровому середовищі. Найбільш виразно це простежується у регулюванні штучного інтелекту, побудованому на поетапній та ризик-орієнтованій моделі, за якої визначальним є не лише технічний характер цифрової системи, а передусім рівень її потенційного впливу на права особи, суспільні інтереси та правопорядок.

У теоретико-правовому аспекті це свідчить про перехід від предметного до функціонально-ризикового способу юридичної кваліфікації. У сукупності такі підходи формують методологічне підґрунтя адаптації правової системи України, орієнтоване на людиноцентризм, пріоритет фундаментальних прав, пропорційність, підзвітність цифрових посередників, безпековий вимір цифрового середовища та функціональне розуміння суб'єктів і об'єктів цифрових праввідносин⁵.

Важливим джерелом конкретизації зазначених методологічних засад є практика Суду Європейського Союзу, яка засвідчує зміну підходів до юридичної кваліфікації відносин у цифровому середовищі. Так, у справі *Google Spain* (C-131/12) Суд Європейського Союзу визнав оператора пошукової системи самостійним суб'єктом обробки персональних даних у частині їх індексації, систематизації та забезпечення доступу до них. Тим самим Суд відмовився від сприйняття пошукової системи як суто технічно нейтрального посередника і фактично закрив підґрунтя для формування права бути забутим як окремої гарантії захисту приватного життя і персональних даних. Унаслідок цього юридичного значення набуває не лише первинне розміщення інформації, а й її подальше впорядкування та відображення у результатах пошуку за ім'ям особи⁶.

Не менш показовою є справа *Schrems II* (C-311/18), у якій Суд Європейського Союзу виходив із того, що транскордонний характер цифрових сервісів не усуває обов'язку забезпечення належних правових гарантій під час передачі персональних даних до третіх країн. У теоретико-правовому аспекті це свідчить про зміну класичного територіального розуміння юрисдикції та зростання значення

⁵ European Parliament and Council of the European Union. (2024). Regulation (EU) 2024/1689 of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). Official Journal of the European Union. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng>

⁶ Court of Justice of the European Union. (2014, May 13). *Google Spain SL and Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) and Mario Costeja González* (Case C-131/12). EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62012CJ0131>

наднаціональних стандартів захисту прав особи в цифровому середовищі⁷.

Свою чергою, у справі *Uber Spain* (C-434/15) Суд Європейського Союзу виходив із того, що для юридичної кваліфікації цифрових правовідносин вирішальне значення має не сама наявність цифрової платформи, а її фактична роль у наданні відповідної послуги. Такий підхід підтверджує, що у цифровому середовищі правова природа відносин визначається не зовнішньою технологічною формою, а реальним змістом діяльності суб'єкта та ступенем його впливу на інших учасників правовідносин⁸.

У зв'язку з цим адаптацію правової системи України до права Європейського Союзу у сфері цифровізації доцільно розглядати як багаторівневий процес. На понятійно-теоретичному рівні він охоплює оновлення базових категорій загальної теорії права, зокрема таких, як правовідносини, юридичний факт, суб'єкт права, об'єкт правовідносин, форма волевиявлення, правовий статус цифрового посередника та межі дискреції алгоритмічних систем. На засадничому рівні визначального значення набуває сприйняття принципів пропорційності, правової визначеності, людиноцентризму, недискримінації, підзвітності та належного балансу між інноваційним розвитком і захистом прав людини. На інституційно-практичному рівні така адаптація передбачає трансформацію підходів до тлумачення права, доказування, адміністративного нагляду, цифрового судочинства та юридичної відповідальності у цифровому середовищі.

Судова практика України також підтверджує, що цифровізація змінює не лише предмет правового регулювання, а й саму логіку юридичного мислення. Найбільш виразно це простежується у сфері доказування, де електронне листування, повідомлення в месенджерах, скріншоти, дані з інформаційних систем та інші цифрові відомості дедалі частіше визнаються судами належними й допустимими доказами за умови перевірки їх автентичності, цілісності та зв'язку з конкретним суб'єктом. Аналогічні тенденції виявляються і у сфері електронної форми правочинів, де юридичне значення все більшою мірою пов'язується не з матеріальним носієм, а з перевірюваним цифровим способом фіксації волевиявлення. Це дає підстави стверджувати, що

⁷ Court of Justice of the European Union, Grand Chamber. (2020, July 16). Data Protection Commissioner v Facebook Ireland Limited and Maximillian Schrems (Case C-311/18). EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62018CJ0311>

⁸ Court of Justice of the European Union, Grand Chamber. (2017, December 20). Asociación Profesional Elite Taxi v Uber Systems Spain, SL. Request for a preliminary ruling from the Juzgado Mercantil de Barcelona (Case C-434/15). EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62015CJ0434>

цифровізація трансформує не лише окремі правові інститути, а й базові елементи механізму правового регулювання⁹.

Отже, право Європейського Союзу у сфері цифровізації постає для України не лише як нормативний орієнтир, а й як методологічне підґрунтя переосмислення сучасного правопорядку. Його вплив виявляється у зміні підходів до розуміння правовідносин, суб'єктного складу цифрової взаємодії, правового режиму даних, юридичної природи цифрових рішень і способів захисту прав особи у цифровому середовищі. Саме тому адаптація правової системи України до права Європейського Союзу в цій сфері має розглядатися не як фрагментарне наближення окремих норм, а як цілісний теоретико-методологічний процес європеїзації права в умовах цифрової трансформації суспільства.

⁹ Верховний Суд. (2026, 12 березня). Електронні докази в господарському процесі: практика Верховного Суду [Презентація]. https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezent2026/Elektronni_dokazy.pdf